MULTIDISCIPLINARY JOURNAL: FUNDAMENTAL RESEARCH SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 02. ISSUE 09. SEPTEMBER 2026.
ResearchBib Impact Faktor: 13.943 ISSN: 3060-513X

BOTU (MAHMUD HODIYEV) NASRIY MEROSIDA PROZA VA REALIZM SHAKLLANISHI MASALALARI: IJTIMOIY-RUHIY TAHLIL

Gulira'no Mamatkulova,
Guliston davlat universiteti Adabiyotshunoslik yo'nalishi 2-kurs magistranti
Guliston davlat universiteti adabiyotshunoslik kafedrasi tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada XX asr o'zbek ma'rifatparvar adabiyotining yirik namoyandalaridan biri Botu (Mahmud Hodiyev) nasriy merosining janr, g'oya va uslub xususiyatlari atroflicha tahlil etilgan. Adibning kam o'rganilgan „Yangi qishloq", „Hoshimjon", „Tursun" hamda bolalar dunyosiga bag'ishlangan „Bolalar yolg'oni", „Mening kitobim" hikoyalari misolida realistik tasvir tamoyillari, xarakterlar psixologizmi va ijtimoiy muhit munosabati tadqiq qilingan. Tadqiqotda badiiy asarlarning davr ijtimoiy manzarasi hamda o'zbek nasrining tarixiy evolyutsiyasi bilan bog'liqligi qiyosiy-badiiy va psixologik metodlar vositasida ochib berilgan.

Tayanch so'zlar: Botu, Mahmud Hodiyev, o'zbek nasri, hikoya janri, realizm, badiiy psixologizm, milliy tafakkur, ma'rifatparvarlik, Yangi qishloq, bolalar xarakteri, lirik proza.

Kirish

XX asr boshlari o'zbek milliy adabiyoti ijtimoiy-siyosiy va estetik evrilishlarning o'ta murakkab pallasini boshdan kechirdi. Jadidchilik harakati va uning ma'rifatparvarlik g'oyalari an'anaviy lirik tafakkurdan tashqari, prozaik tafakkurning ham jadal shakllanishiga zamin yaratdi. Mahmud Hodiyev (adabiy taxallusi Botu) ushbu tarixiy davrning eng yorqin, ammo fojiali qismatga duchor bo'lgan millatparvar

siymolaridan biridir. Ko‘p hollarda adabiyotshunoslikda Botu o‘zining jozibador lirika namunalari, otashin she’riyati va ijtimoiy-publitsistik maqolalari orqali taniqli shoir sifatida tavsiflanadi. Biroq adibning prozaik asarlari, xususan, 1920-yillarning ikkinchi yarmida e’lon qilingan hikoyalari va pedagogik xarakterdagi nasriy namunalari o‘zbek realistik prozasining ilk tamoyillarini o‘rganishda nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi.

Davr nuqtai nazaridan yondashilganda, millat ma’rifati va xalq ongining yangilanishi faqat she’riy joziba bilan emas, balki hayotiy realliklarni bor bo‘yicha ko‘rsatib beruvchi realistik nasr orqali yanada yaqinroq anglanishi zarur edi. Botu nasri o‘zbek adabiyoti tarixida xalq hayotining kundalik og‘riqlari, ijtimoiy tuzumdagi o‘zgarishlarning insoniy taqdirlardagi aksi hamda eng muhimi, yosh avlod tarbiyasi va ruhiyatini tasvirlashi bilan alohida o‘ringa ega. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi ham aynan adib nasriy merosini to‘liq ko‘lamda, uning g‘oyaviy-badiiy yaxlitligi, o‘ziga xos tahliliy metodlari va bolalar psixologiyasini tasvirlash mahorati kontekstida tizimli tadqiq etish zarurati bilan belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot jarayonida adabiyotshunoslikning eng yetakchi va zamonaviy tamoyillariga tayanildi. Xususan, tarixiy-biografik, qiyosiy-tarixiy va g‘oyaviy-estetik tahlil metodlaridan foydalanilgan holda, Botu yashagan murakkab ijtimoiy-siyosiy davr muhiti bilan uning ijodiy olami o‘rtasidagi dialektik aloqadorlik o‘rganildi. Shuningdek, asarlardagi qahramonlar dunyosini ochib berishda badiiy psixologizm hamda xarakterlar evolyutsiyasi tamoyillari metodologik asos sifatida xizmat qildi. Tadqiqot obyekti sifatida muallifning 1920-yillarda chop etilgan va matbuot

sahifalaridan o‘rin olgan „Yangi qishloq“, „Hoshimjon“, „Tursun“ hamda uning pedagogik yo‘nalishdagi hikoyalari va kichik nasriy qaydlari olindi. Mazkur asarlar matni funksional-stilistik hamda strukturaviy tahlil silsilasida ko‘rib chiqildi.

Tahlil va natijalar

Botu ijod qilgan davr o‘zbek qishlog‘ining an’anaviy turmush tarzidan yangicha ijtimoiy munosabatlarga o‘tish davri edi. Adibning „Yangi qishloq“ (1928) hikoyasi bu borada adabiyotimizdagi eng dastlabki realistik urinishlardan biri hisoblanadi. Muallif bu asarda qishloq odamlarining tafakkuridagi o‘zgarishlarni shunchaki ritorik shiorlar ostida emas, balki real kundalik turmush muammolari zaminida tasvirlaydi. Hikoyada an’anaviylik va zamonaviylik, jaholat va ma’rifat o‘rtasidagi to‘qnashuv badiiy sintez qilinadi. Qishloqdagi yangicha maktab tizimi, infratuzilmaning o‘zgarishi va eng asosiysi, ayollar ijtimoiy faolligining ortishi kabi masalalar hikoyaning g‘oyaviy poydevorini tashkil etadi. Botu bu o‘zgarishlarni tasvirlashda mubolag‘aga berilmaydi, balki qishloq ahlining ichki qarshiliklari va psixologik ikkilanishlarini bor murakkabligi bilan chizib beradi.

Adib ijodining o‘ziga xos va juda qimmatli qismini uning bolalar hayotiga, ularning ma’naviy-ruhiy dunyosiga bag‘ishlangan asarlari tashkil qiladi. „Hoshimjon“ va „Tursun“ (1929) hikoyalari fikrimizning yaqqol dalilidir. Bu hikoyalarda adib yetim va ijtimoiy himoyasiz bolalar obrazini yaratadi. Biroq muallif ularni faqat achinish yoki rahm-shafqat obyekti sifatida tasvirlashdan yiroq. Botu qahramonlarining ichki irodasi, hayotga bo‘lgan ishtiyoqi va intilishini birinchi planga olib chiqadi. Hoshimjon obrazi orqali o‘sha davr yoshlarining o‘qishga, ilmga bo‘lgan chanqoqligi ko‘rsatilgan bo‘lsa, Tursun timsolida og‘ir mehnat sharoitida ham insoniy qadr-qimmatni saqlab qolish va

kelajakka umid bilan qarash tuyg‘usi mahorat bilan tasvirlanadi. Botu prozasining tili milliy koloritga boy bo‘lib, u sodda, tushunarli va jonli xalq tiliga asoslangandir.

Botu nasrida badiiy psixologizm va qahramon ruhiyatini tahlil qilish asarning badiiy qiymatini belgilovchi bosh mezondir. Xususan, uning kichik hajmli asarlari, jumladan „Bolalar yolg‘oni“ hamda „Mening kitobim“ hikoyalarida yosh avlod tarbiyasidagi eng nozik va ko‘rinmas psixologik jihatlar badiiy tadqiq etiladi. Botu bolalar ruhiyatini mukammal bilgan pedagog va psixolog sifatida namoyon bo‘ladi. „Bolalar yolg‘oni“ hikoyasida u bolaning yolg‘on gapirishga majbur bo‘lish sabablarini ijtimoiy muhit va kattalarning noto‘g‘ri munosabati orqali tushuntiradi. Bola tabiatidagi qo‘rquv, hadiksirash va ayni paytda undagi sof, begubor tuyg‘ular to‘qnashuvi juda nozik chiziqlarda berilgan. Adib kattalarni bolalarga jazo beruvchi emas, balki ularni tushunuvchi, ularga do‘st bo‘luvchi kuch bo‘lishga chaqiradi. „Mening kitobim“ hikoyasida esa kitob va ma’rifatning bola ongini nurafshon etishdagi, uning tasavvur dunyosini kengaytirishdagi o‘rni lirik-romantik ohanglar bilan uyg‘unlashtirib ifodalangan. Ushbu asarlar Botu nasrining janriy rang-barangligini ko‘rsatibgina qolmay, uning milliy mentalitet xususiyatlarini teran his etganligidan dalolat beradi.

Munozara va ilmiy ahamiyati

Botu nasrini ilmiy tahlil qilish jarayonida uning o‘zbek lirik prozasining shakllanishiga ham ulkan ta’sir ko‘rsatganini ko‘rishimiz mumkin. Adib hikoyalarida shunchaki voqea-hodisalarni xronologik bayon qiluvchi yozuvchi emas, balki qahramonning ruhiy kechinmalarini chuqur falsafiy mushohada etuvchi faylasuf adib sifatida gavdalanadi. Masalan, uning tasvirlarida tabiat manzaralari qahramonning ichki emotsional holatiga simmetrik ravishda bog‘lanadi. Bu uslub keyinchalik Abdulla

Qodiriy, Cho‘lpon va keyingi davr o‘zbek nasri ustalari tomonidan muvaffaqiyatli davom ettirildi. Botu nasrining o‘rganilishi o‘zbek realizmining ildizlari naqadar qadimiy va ko‘p qirrali ekanligini isbotlaydi. Uning hikoyalarida davrning mafkuraviy tazyiqlari sezilsa-da, muallif umuminsoniy qadriyatlarni hamma narsadan ustun qo'yishga erishgan.

Ayniqsa, uning xotin-qizlar ozodligi, ta'lim tizimidagi yangilanishlar haqidagi qarashlari bugungi kun tahlili nuqtai nazaridan ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Botu o'z hikoyalarida jamiyat rivojini ilm va axloq birligida ko'rdi. Bola shaxsini shakllantirishda zo'ravonlik va tazyiq usullarini mutlaqo inkor etdi. Bu esa uning nafaqat adib, balki buyuk gumanist va milliy pedagog bo'lganligidan dalolat beradi. Mazkur jihatlar adib merosini o'rta va oliy ta'lim tizimida tizimli o'qitish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Botu (Mahmud Hodiyev) o‘zbek milliy adabiyoti tarixida nafaqat iste’dodli lirik shoir, balki realistik va psixologik nasrning ham munosib asoschilaridan biridir. Uning nasriy merosi quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon beradi:

- Botu hikoyalari 1920-yillardagi o‘zbek hayoti realliklarini, qishloq xo‘jaligi va ijtimoiy hayotdagi tub burilishlarni badiiy tasvirlashda yuksak realizm namunasidir.
- Adib o‘zbek adabiyotida bolalar xarakteri psixologizmini chuqur ochib bergan ilk yozuvchilardan biri bo‘lib, yosh avlod ma’naviyati va tarbiyasiga pedagogik-gumanistik nuqtai nazardan yondashgan.

Uning hikoyalaridagi til va uslub xalqona soddaligi, lirik pafosga boyligi hamda realistik tasvir aniqligi bilan ajralib turadi va o‘zbek milliy prozasining takomillashuviga xizmat qiladi.

Adibning boy va xilma-xil nasriy asarlarini yanada kengroq va monografik darajada tadqiq etish, ularni darsliklar hamda o‘quv dasturlariga chuqurroq integratsiya qilish zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligi oldida turgan muhim vazifalardandir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Botu (Mahmud Hodiyev). Tanlangan asarlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1980. – 232 b.

2. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fojia. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002. – 400 b.

3. Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti manzaralari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008. – 320 b.

4. Sharafiddinov O. Cho‘lponni anglash. – Toshkent: Yozuvchi, 1993. – 160 b.

5. Nabiyev Q. Botu ijodida janrlar evolyutsiyasi va mahorat masalalari // O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. – Toshkent, 2015. – № 4. – B. 45–49.

6. Ziyo uz portali (Ziyo.uz) – Botuning hayoti va ijodiy merosiga oid elektron resurslar.

7. Yo‘ldoshev Q. Yonayotgan yurak fojiasi (Botu hayoti va ijodiy merosiga chizgilar) // Jahon adabiyoti. – Toshkent, 2018. – № 9. – B. 88–95.